

Meg ebben:

Dolgos derű és könnyű kellem,
szorongást eloszlató szellem
serkent engem a semmi ellen

Kell nekünk ennél több? És ezen a pozícióban mit sem változtat az, ha — a szerzővel ellentétben — egyúttal helyette mást tartunk a marxista esztétika megalapítójának, teoretikusának (301—302. l.).

Gyertyán Ervin nagy érdeme, hogy a tanulmányíró József Attilára is felhívta a figyelmet. Ezt az erényét semmiképp nem nyomja el saját ügyének szeretetéből fakadó

szubjektivitása. Az esztéta József Attila „mentségére” felhozott érvei igazak és helyesek (hozzáférhetetlen marxista művek, a kor hatalmas szellemi nyomása, hazai marxista teoretikusok hiánya), de ezeket nemcsak formálisan kell „betudni” tanulmányai elemzése során, hanem ezekkel tartalmilag is egybehangoltan szükséges a vizsgálatokat végezni. Ha „az esztétikában a marxizmus filozófiáját következetlenül és zavarosan használó József Attila” fogalomtól nem félünk, akkor a tanulmányíró József Attilaképünk lesz következetes és tiszta. Nagyobb szükségünk erre van és nem az előbbire.

Földényi László

A VALÓSÁG VONZÁSÁBAN

1—2. köt. Tanulmányok, riportok, elbeszélések. Válogatta, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: Gondos Ernő. Bp. 1963. Szépirodalmi K. 425; 333.

A *Valóság vonzásában* szociográfia-gyűjtemény. Megjelentetése fontos volt, hiányt pótol, szükségletet elégített ki. Kritikai fogadtatása, visszhangja is mutatja, hogy szükség volt rá, gondolatokat tisztázott, vitát keltett (elsősorban az *Alföld* hasábjain). Egyrészt: az utóbbi években megkezdődött hazánkban is a rendszeres szociográfiai tudományos kutatás — miután leküzdöttük az ilyenfajta vizsgálódásokkal kapcsolatos dogmatikus előítéleteket —, másrészt számos írói szociográfiai tényfeltáró riportorozat indult meg. Mindez szükségessé tette elődök keresését, az írói szociográfiai hagyományok tisztázását.

Gondos Ernő munkája — mind tanulmánya, mind válogatása — jelentősen elősegíti ezt a tisztázást — irodalomtörténeti szempontból is felveti a legfontosabb problémákat —, habár természetesen még nem zár le megnyugtatóan minden idevágó kérdést. A kétkötetes gyűjtemény első kötetének első felében a századeleji művek találhatók, Ady Endre cikkeitől kezdve a szociáldemokrata (Csizmadia Sándor), de főleg polgári radikális (Pikler J. Gyula, Braun Róbert, Bosnyák Béla) szociográfiai cikkektől Krúdy Gyula 1919-es riportjáig. Második felében a 30-as évek termésének legjavát közli, mégpedig mind „népi”, mind kommunista, mind konzervatív írók s tudósok tollából. A második kötet felszabadulás utáni műveket tartalmaz, elsősorban főleg a legutóbbi időben írottakat, közülük néhányat, amelyet egyenesen ennek a kötetnek számára írtak szerzőik.

A bevezetés nagy vonásokban felvázolja az irodalmi és tudományos szociográfia történetét hazánkban; jelentős érdeme, hogy sok ismeretlen adatra, tényre, eddig figyelembe nem vett műre irányítja a figyelmet; különösen részletesen foglalkozik az 1935—1944 közötti időszakkal. A „népi” írókra vonatkozó kritikai megállapításai egyébként vitát is váltottak már ki (vö. Kis Ferenc: Tiszatáj, 1963. szept., Gondos Ernő: Tiszatáj, 1963. nov.). A magunk részéről az igazságot mintegy a két vitázó fél közt levőnek érezzük: ha a „népi” írók szociográfiai műveiről írunk, érdemeik, tényfeltáró és művészi értékeik elismerése mellett is helyes, ha — mint Gondos teszi — rámutatunk a mozgalom későbbi szakaszában felbukkanó, a fajelmélet, a biológizmus okozta torzításokra is, melyek az akkor született szociográfiai megállapításait is színezték, ugyanakkor Gondos fejtegetéseiben van némi vulgarizálás is, mesterséges összekapcsolása pl. egy Rátz Jenő-nyilatkozatnak Németh vagy Kodolányi műveivel. A hidegebb, higgadtabb tárgyalás csak megerősítette volna kétségtelen igazságait.

Az irodalomtörténet szempontjából a gyűjteménnyel kapcsolatban három kérdést vetnénk fel.

Az *első*: a műfaji elhatárolás kérdése. Gondos Ernő nem indul ki egyöntetű műfaji meghatározásból gyűjteménye összeállításakor. Nem iskolás — vagy természettudományian pontos műfaji megjelölésre gondolok, hiszen világos, hogy az irodalmi szociográfia műfaját rendkívül nehéz lenne végérvényes precizitással meghatározni. Gondos maga vallja,

hogy a harmincas évekbeli kommunista kritika hagyományait követve „nem volt műfaji gondja velük”. Ezért közöl társadalmi riportokat, útirajzokat, naplórészleteket is. Igaz: a harmincas évekbeli kommunista kritika egy harci szakaszban — amikor a magyar valóság megoldatlan kérdéseire, lázítón kellett felhívni a figyelmet — nem törődött műfaji megfontolásokkal; de ma, éppen a tudományos tisztázás érdekében, meg kellene kísérelni az idetartozó jelenségek körének szabatosabb értelmezését.

A gyűjteményből kiderül például: nem világosak a szociográfia határai a valóságanyagot tartalmazó, tényfeltáró novella felé. A *Valóság vonzásában* anyagában szerepel ugyanis egy etnográfiai anyaggal teli Tömörkény-tárca vagy Nagy Lajos: *Bérháza*. Ezek szerint a századeleji etnográfiai vagy naturalisztikus novella, s a 30-as évekbeli „Neue Sachlicheit” szemlében fogant montázs-dokumentum-novella ide tartozik; azaz olyan áramlatok ihlette minden írói mű, amelyek — világnézeti vagy esztétikai megfontolásból — szükségesnek tartják a művek konkrét, tárgyias valóságanyagának hiteles dokumentálását? Ugyanígy tisztázatlan a határkérdés a tudományos és irodalmi szociográfia közt; vagy minden tartalmasabb mondanivalójú, olvashatóan megírt falu- vagy város-szociográfia irodalmi szociográfia is egyúttal? S végül: az irodalmi riport, sőt a nem irodalmi, tényfeltáró riport vagy tényanyagot tartalmazó újságcikk (mint az Ady) s az irodalmi szociográfia határai is összemosódnak. Az előzetes fogalmi tisztázásnak ez a hiánya, azután tág teret nyit a válogatással kapcsolatos észrevételeknek, megfontolásoknak. A magam észrevételei közül csak néhány: azt szinte bizonyosnak látom, hogy Ady újságcikkei nem idevalók; az 1910-es évekből hiányolom a ritka értelmiségi szociográfiai egyikét; Bosnyák Bélát a diáknyomorról (1911); a harmincas évekből hiányzik az akkor a marxizmushoz — s általában a szociográfia tudományos vizsgálatához — legközelebb állott Erdei Ferenc valamelyik írása (pl. a *Futóhomokból* vagy a *Magyar falu, magyar városból*); a Móricz-válogatáson lehetne vitatkozni; a kommunista írói riportok közül Gergely Sándor valamelyik húszas évekbeli falu-riportját is be lehetne iktatni, hiányzik Darvas egyik műve (*Egy parasztsalad története* vagy a *Fekete kenyér*), Nagy István valamelyik írása (pl. *Külváros*). És a kiválasztást szinte a végtelenig lehetne folytatni.

A másik kérdés: a harmincas évek nagy fellendülésének (a „népi” mozgalom nagy „falukutató” teljesítményének, s egyúttal a kommunista szociográfia újraindulásának) forrásaira vonatkozik. Gondos Ernő itt helyesen mutat rá — mint fő tényezőre — a kor

politikai és gazdasági helyzetére, a megoldást kívánó kérdések feszítő voltára, általában a politikai eredőkre. Itt csak utalni szeretnénk még sajátosan irodalmibb jellegű forrásokra is: ezek közül az egyik éppen az említett tényfeltáró, dokumentum-irodalom, elsősorban a németországi proletárirodalom hatása — mely fordításokon keresztül is éreztette hatását, de eredeti műveken keresztül is érvényesült, éppen Nagy Lajos novelláiban vagy a csehszlovákiai Az Út hasábjain megjelent dokumentumokban; s hatott a kor egyes teoretikusainak, pl. Fábry Zoltánnak írásain keresztül is. Mindez a szociográfia fellendülésének baloldali, sőt kommunista előzménye (vö. legújabbban: *Kritika*: 1963. okt.). A másik előzmény: az önéletrajz-regények nagy hulláma. A század húszas éveiben megerősödik a memoárirodalom, a gyermekkort, eredetét kutató írói visszaemlékezés hulláma (Nagy Magda a *Válaszról* szóló monográfiájában, 163–170. utalt erre a körülményre); s nálunk is olyan példái akadnak ennek az áramlatnak, mint Babits: *Halálfiái*, Kassák: *Egy ember élete*, Móra önéletrajza, vagy mint Márai egyik legjobb műve, az *Egy polgár vallomása*. A *puszták népe*, a *Számadás*, a *Gyepsor* ehhez az önéletrajzi hullámhoz is kapcsolódik; általában nehéz az önéletrajz és a szociográfia közti határt is megvonni. (De már nagyon nehezen tudnám szociográfianak minősíteni Remenyik Zsigmond *Büntetését* — éppen azért, mert a lírai, a személye, a szatirikus, a groteszk elem messze túlsúlyban van benne az objektív, leíró, tárgyias fölött.)

Egy harmadik probléma: a mai irodalmi szociográfia. Igaza van a kritikának (Sükösd Mihály. *Kortárs*, 1963. 1256): A II. kötet anyaga vegyesebb, lazább, nem olyan meggyőző, mint az előzőké. Igaz, itt is fel lehetne vetni a válogatás kérdését (Mesterházi Lajos írása például igazán nehezen minősíthető bármilyen címen szociografikusnak); bizonyos az is, hogy új szociográfiai irodalmunk egynéhány kimagaslóan szép darabja az antológia lezárása után született (Csóóri Sándor *Tudósítás a toronyból* című kötetében foglalt darabok, melyek alighanem eddig a legjobbak ebben a műfajban; de hiányolható Csák Gyula, Moldova György egy-egy írása is). Különösen feltűnő az itt összegyűjtött újabb termésben az intellektualitásnak bizonyos hiánya; az is, hogy szinte alig van értelmiségiellett foglalkozó írás (Maróti Lajosé csak egyetlen kérdést érint), és az is, hogy a többiekből is hiányzik az értelmi feszültség. A gondolati problémák hiánya szembetűnő, ezért is uralkodik el több írói szociográfian bizonyos hagyományosság, bizonyos tudóskodó szürkeség. El kell tűnődni azon: ha intézményessé, tudományosan megalapozottá válik hazánkban a szociográfiai munka, mi legyen az irodalmi szociográfia

sajátos mozgásterülete, feladata? Az egyik ilyen feladat kétségkívül: az emberek tudatában jelentkező új nézetek megragadása, új feszültségek tettenérése, a kor, a társadalmi s a gazdasági helyzet adta új ellentmondások megragadása, az új pszichikum kialakulása, az emberi viszonylatok új típusai — s nem annyira a helyzet statikus-statisztikus leírása.

Gondos Ernő munkájának *A valóság von-*

zásban gyűjteménynek tehát legfőbb érdeme, hogy új gondolatokat sugall, további munkára ad ösztönzést.

Még egy kis filológiai megjegyzés: a *Húszadik Század* kitűnő fiatal szociográfusa, Bosnyák Béla nem 1944-ben, hanem 1912-ben halt meg (vö. Gulyás Pál: *Magyar írók élete és munkái*. III. 1062 h.).

Szabolcsi Miklós

ANTHOLOGIE DE LA POÉSIE HONGROISE DU XIIe SIÈCLE A NOS JOURS

Redige: László Gara. Paris 1962. Éditions du Seuil. 501 p.

A magyar líra iránti újabb érdeklődés, mondhatni a magyar líra franciaországi felfedezése — írja Jean Rousset — néhány elszigetelt erőfeszítéssel kezdődött. Megjelentek Ady Endre versei Armand Robin fordításában (Edition du Seuil, 1951), ezt követték Petőfi Sándor forradalmi versei Jacques Gaucheron tolmácsolásában (Edition Seghers, 1952), majd Illyés Gyula versei (Ed. Seghers, 1953). Megjelent Jean Rousset könyve József Attila élete és művei címmel (Cahier de Jeunesse, 1958) és ugyancsak J. Rousset fordításában Illyés Petőfiről írt műve (Gallimard, 1962).

A magyar költészet népszerűsítése közös vállalkozással folytatódott. Így jött létre a *Francia költők megemlékezése József Attiláról* című kötet (Ed. Seghers, 1955), József Attila verseit számos francia költő, műfordító fordította (Editeurs Français Réunis, 1955), megjelent Vörösmarty Vén cigányának tizenötféle változatban közreadott francia fordítása (Le Pont Traverse, 1962), Kassák Lajos (La Maison du Poète, Brüsszel, 1963) és Illyés Gyula válogatott versei (La Maison du Poète — Occidental Press, Brüsszel, 1963) több francia költő fordításában, Gara László szerkesztésében jelentek meg.

Ennek a folyamatnak az összegezése a Magyar Költészet Antológiája a XII. századtól napjainkig című kötet. Szerkesztője, kezdeményezője és a munka szervezője Gara László. A kötetben százharminc költő szerepel, ötven francia műfordító — javarészt költő — fordításában. Ezek a számok is mutatják a munka méreteit és a vállalkozás jellegét: az egész magyar költészetet felölelő antológiához Gara László a francia költészet és fordításirodalom sok kiváló képviselőjét nyerte meg. Az ő lelkes odaadásának és a magyar irodalom iránti érdeklődésének, szeretetnek közös eredménye lett ez a külsőre is nagyon szép könyv.

Az antológia a magyar líra történetét négy nagy fejezetre osztja. Első része — A kez-

detektől a romantikáig című — a Halotti Beszéd szavaival kezdődik (Mes frères, de vos propres yeux... Jean Rousset fordítása) és Kisfaludy Sándornak A Kesergő szerelemből strofáival zárul. A második rész a romantika és a századvég költőit foglalja magában, Kölcsey Ferentől Szilágyi Gézáig. A harmadik, terjedelmében legnagyobb rész — címe: A Nyugat nemzedék és örökösei — Adyval kezdődően a XX. sz. líráját adja. A napjaink költészetét bemutató negyedik fejezet zárja le a kötetet, ide mai költőink közé felveszi néhány külföldi magyar költő versét is.

Az antológia fordítóinak névsorával, szerkesztésével, válogatásával hangsúlyozottan kifejezi azt, hogy a részrehajlás nélküli teljességre törekszik. A fordítók: Jean Rousset, Guillevic, Pierre Emmanuel, Charles Dobzynsky, Andre Trenand, Jean Follain, Pierre Seghers, Tristan Tzara, Jean Cocteau és mind a meg nem nevezettek is különböző világnézetű alkotók. Ami itt egy kötetben összekapcsolja őket, az a magyar költészet iránti érdeklődés vagy szeretet. Ugyanez a tárgyilagos teljességigény mutatkozik a kötet szerkesztésében is, de itt már — bizonyára célja ellenére — aránytalanságot eredményez, ezzel értékel is, és helyenként megváltoztatja a valódi értékrendet. A régi magyar irodalmat magába foglaló részben szerepel a nagy költők (Janus Pannonius, Balassi Bálint, Zrínyi Miklós, Csokonai Mihály, Fazekas Mihály, Berzsenyi, Katona József) mellett a XII—XVIII. század névtelen költészete, népballadák és kurucdalok — nagyon helyesen, csak túlméretezeten a kötet arányaihoz képest — éppúgy, mint Nyéki Vörös Mátyás és Mehmet Divinyi, akiknek a neve még az átlagos magyar olvasóknak sem cseng ismerősen. A második részben, Vörösmarty—Petőfi—Arany csillagképének fénye teljesebben ivalne át Adyig, ha Vajda János komor és kozmikus érzésekkel vívódó, hatalmas lírája erősebben ragyogna. Itt, a tizenegy századvégi költő között bántóan szerény

helyet kap az ő három verse, pontosan annyit, amennyit Vargha Gyula és Palágyi Lajos és csak egyvel többet, mint Czöbel Minka vagy Igotus.

A harmadik részben ez a teljesség — furcsa módon — nem növeli, de csökkenti a XX. századi líra valódi gazdságát. Mára a címmel is — A Nyugat nemzedék és örökösei — elhomályosítja azt a különbséget, amely a Nyugat költői és az utánuk következő nemzedékek között van. Az örökösök inkább alapítók, az örökség mellett, gyakrabban annak ellenében, újat hoznak: Illyés és a népies költészet megszólalása a parasztság honfoglalása a lírában, Radnóti heroikus jajongása súlyos társadalmi mondanivalót hordoz, és József Attila világteremtését már nem magyarázza az örökség. A kor és költői egyéniségük magyarázza őket, és egy időben termelt lírájuk egymást kiegészítő, gazdag szinképet helyenként fakítja a szerkesztés. (Kimaradt ebből a részből Salamon Ernő, aki pedig — gondolom — többet és szebbet mond akkori magunkról, mint például Mécs László vagy Faludy György).

Az egyes költői életművekből való válogatás tükrözi az antológiák másik figyelemre méltó törekvését: megmutatni a magyar költészetben azokat a tartalmakat, stílustörekvéseket és formai eredményeket, a szellemnek azokat az áramait, amelyek hasonlóak vagy éppen azonosak az európai lírával, illetve a francia költészettel. Ezért közli például Csokonai Vitéz Mihálynak: Egy tulipánhoz (A une tulipe) című gyönyörű versének fordítását két változatban, bemutatja Csokonait, mint rokokó stílusú poétát, így lesz az Ady-kép lényege Ady szimbolizmusa, és a sok századvégi költő értéke azért nő — a válogatásban — Vajda János fölé, mert náluk ez a hasonlóság leginkább megfigyelhető, hiszen összehasonlíthatatlanul kisebb tehetségük nem mindig képes az új lírai formákat szuggesztív, önálló étellel megtölteni. A törekvés indoka nyilvánvaló: egy idegen költészettel ismerkedő ember számára könnyebben megközelíthető az, ami ismerős, ami azonos. De — úgy gondolom — többet adott volna ez a kötet a francia olvasónak és irodalomnak, ha példázta volna azt is, ami sajátossága a magyar lírában, olyan mértékben sajátossága, hogy e nélkül a lényege is rejtve marad. Ilyen megkülönböztető jegye minden lírának van, a franciának, talán a szellem kifejeződési formáinak nyugtalan kutatása, állandó teremtése, a lírai lehetőségek tágítása. A mi költészetünk — lényegét tekintve — minden időben az itt élők történelmi, társadalmi, politikai törekvéseinek, vágyainak, kudarcainak, bánatának és ritkább örömeinek kifejezője volt. A magyar líra mindig a „haza és haladás” eszmekörének áramában izzott, és egy kis túlzással azt mondhatjuk,

hogy ha történelmünkről való tudásunk elveszne, a magyar irodalomból rekonstruálni lehetne. Ez önmagában nem érték kategória, ez sajátosság, de olyan fontos, hogy e nélkül elveszítjük azt a mást, amit az egyetemes emberi gondolathoz az egyes nemzetek kultúrái adhatnak. Ez a más olyan, mint az anyajegy, amelyről — a néphit szerint — feltámadáskor az édesanyák megismerik a gyermeküket. A magyar történelem magyarázza, hogy nálunk a költőnek miért nem önmagáért fájt, ami fájt, és az öröm miért nem önmagáért nyitott. A magyar költészet mindig tudta és vállalta küldetését, Eötvös József szinte programszerűen fogalmazta meg az „Én is szeretném” című versében. Ezért lett volna helyesebb a „Végrendelet” helyett inkább ezt felvenni az antológiába. Mert ha az ő sorainak értelmét tartják szem előtt a kötet válogatásánál is, akkor jobban kirajzolódik költészetünk sajátossága, hogy Csokonai nemcsak a gracióz-stílus, a nyelvmuzsika nagy művésze, de egy elmaradott, félbarbár országban a jövőt népeért ostromló polgár, Vörösmarty egekét csapkodó fájdalma konkrét bánat, amely oly nagy, hogy a romantika vulkánkitöréseivel is csak alig-alig bírja elmondani szívének átkait az öröm és reménytől megfosztott ég alatt, a forradalom bukása utáni nagy magányában, és így kap Adynál — és nem a századvégi költőknél — a forma új értelmet, mert nem önmagáért beszél, de a magyar ugart akarja felforgatni, és József Attila is a legszebb emberi vágyakba gyökeresze, azokat kristálytisztá értelmű formába ötvözve nő fel a világhorizontig.

A francia versfordítás hagyománya a próza fordítás, tehát az a fajta tolmácsolás, amely csupán a vers tartalmának kötetlen formában való elmondására szorítkozik. Ez a kötet azonban a műfordításokban oly gazdag magyar irodalom gyakorlatát követi: a szöveg hűség mellett törekszik a formai hűsége, vagyis arra, hogy amit csak lehet megőrizzen az eredeti vers formájából, hangulati tartalmából, stílusából, ritmus-zenéjéből úgy, hogy az a francia vershangzás törvényeivel is harmóniában legyen. Ez az igény számtalan megoldandó feladatot hordoz, például a latin nyelvű verseknél az időmérték alkalmazását, Balassi Bálintnál és a régi irodalomnál az eltűnt századok nyelvaromájának és a modern nyelvnek az ötvözését, a magyar verselés és a francia kötött beszéd hangszerelését, vagyis mindazokat, amik a műfordítás azonos és valóban örök problémái. De mert jórészt kitűnő költők fordították a verseket, a kötet egészében szöveg hűség és művészi megformálás szempontjából a francia műfordításnak is nagyszerű eredménye.

A verseket a költőkről szóló portré vezetni be, amely életrajzi, kortörténeti adatokat közöl, segítve így a megismerést. A kötet első

szavát Cs. Szabó László írta és a végén Gara László mondja el a fordítás problémáit, mintegy a műhelymunkába való beavatással az olvasót még közelebb hozza ehhez, az előbb

elmondottakkal együtt is, igen nagy jelentőségű antológiához.

Szeverényi Erzsébet

A KÖNYV ÉS A KÖNYVTÁR A MAGYAR TÁRSADALOM ÉLETÉBEN

Az államalapítástól 1849-ig. Összeállította és bevezette: Kovács Máté. Az egyes fejezetek anyagát sajtó alá rendezték és bevezették: Babiczky Béla, Fülöp Géza, Mezey László és Scher Tibor. A bibliográfiát Szelle Béla állította össze. Bp. 1963. Gondolat K. 760 l. (Nemzeti Könyvtár)

Ez a könyv nagyigényű vállalkozás megvalósításának első fázisa. Az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődését kívánja bemutatni válogatott szövegek, dokumentumok alapján, koncepciózus elrendezésben, értékeléssel. A nyolc évszázad anyagának most realizált feltérképezése, feldolgozása még csak kezdete a szakkutatás további előrelépésének: egyrészt ígéret a szöveggyűjtemény második kötetének elkészítéséhez, másrészt elmunkát a történeti feldolgozáshoz. Az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének Kovács Máté vezette munkaközössége hozta létre ezt az irodalomtörténeteket is közelebből érintő kötetet.

Kovács Máté „A könyv és könyvtár a társadalom életében” címmel teszi közzé bevezető tanulmányát, s ebben, valamint az előszóban a főbb elvi alapkérdéseket tárgyalja. Az itt kifejtett elvek határozzák meg a kötet szerkesztés törekvéseit, a feldolgozó módszereket stb., gyakorlatilag a szöveggyűjtemény egész arculatát. Mint az előszó kifejti: a kötet tárgya és célja többek között az, hogy 1849-ig az írásbeliség különböző formáival: az írásművekkel és kiadványokkal, továbbá a kiadással, nyomdászattal, papírgyártással és ellátással, a könyvművészetrel, a könyv- és lapterjesztéssel, a bibliográfiával és dokumentációval, valamint a különféle könyvtárakkal stb. összefüggő legfontosabb emlékeket közreadja. Ennek az átfogó célkitűzésnek megvalósítása szükségszerűen nehéz feladat elé állítja a szerkesztőt.

Tagadhatatlan, hogy a könyvben erőteljes törekvés mutatkozik az egységes felépítésre, sőt, helyenként már a túlszervezettség és túlrendezettség jelei is felbukkannak, mégis úgy érezzük, hogy ez inkább csak külsőlegesen szolgál keretül a lényegében még szétfutó konkrét tényezők számára. A közelebről vett könyvtörténeti vonatkozások összefogása s benne valamely összetartó szál határozottabb végigvitele lenne kívánatos. Egyrésztől a bevezető tanulmány elvontabb, általánosított következtetési és az anyagrendezési egységek tág meghatározása, másrészt

ról az egyes fejezetek szerkesztőinek — egymástól is különböző — részleteket boncoló munkája nem tud szervesen egységessé komponált egészé válni, s így a kötet erősen a széttagoeltság jeleit viseli magán.

Minthogy az irodalomtörténetírásban a könyvtörténet vizsgálata — sajátos szempontjából — mindig is mellőzhető terület volt (könyvkiadás, nyomdászat, cenzúra stb.), utaljunk röviden ennek a viszonyoknak jelen könyv bevezetési és szövegei alapján kialakult helyzetére. Kétségtelen, hogy míg az irodalomtörténetekben legtöbbször perifériára szorultak a tisztán könyvtörténeti kérdések, itt most, mint fő problémák, középpontban állnak, s így a kötet olyan eredményeket mutathat fel az irodalomtörténetet érintő részekben is, amit az irodalom kutatója, mint jelentős többletet, haszonnal tanulmányozhat, s számos ponton új megállapításokkal gazdagíthatja a közelebbi szakkérdések megoldását. Néhány vonatkozásban viszont érződik még a kiadványon, hogy az irodalomtörténet (s a történettudomány) anyaga és szempontjai átvéve, de nem átlényegítve bukkannak fel, helyenként hosszabban húzódnak végig. E tekintetben a kötet már csak az adott keretek szűk volta miatt sem, de célkitűzése miatt sem, nem terhelhetné túl ezzel anyagát. Ahol mégis ezt teszi, ott csak vázlatot eredményez. Ambár eredményes lehet az irodalom más szakkutatás részéről történő érintése, mégis egy összefoglaló speciális könyvtörténeti szöveggyűjteményben az irodalomtörténész, de az irodalomszakos könyvtáros is, inkább a lehetséges legtöbb konkrét könyvkultúrába vágó ismeretanyagot keresi.

Ezek után mégis felvethetünk egy olyan kérdést, ami az újabb irodalomtörténeti felfogás mérlegelését s annak a könyvkultúra tényeivel való szembesítését hiányolja. Ez az egyetemes stíluskorszakok kérdése. Lényegileg ugyanis — a humanizmus és felvilágosodás adott fogalmának megfelelő tárgyalása mellett — nem vet számot a kötet azoknak a művelődés-, művészet- és irodalomtörténeti

stíluskorzakoknak, stílusirányzatoknak létezésével (reneszánsz, barokk, klasszicizmus, romantika stb.), amelyeknek könyvkultúráinkban is megmutató jelenségei erősen feltételezhetők. Utalnunk kell pl. a reneszánsz XVI. századi szakaszával bekövetkező írás-, olvasás- és könyvkultúra rendkívül nagyarányú fellendülésére; folytathatnánk a számos tényezőben megnyilatkozó barokk szemlélettel (pl., hogy csak a legkonkrétabbnál maradjunk, az ellenreformáció anyagával, a barokk könyvművészettel stb.) vagy a klasszicizmus és romantika szerepével a XIX. század eleji nagyszabású kulturális fellendülésben.

*

A kiadvány első, a kéziratosság századairól szóló rész bevezetője és sajtó alá rendezője Mezey László. Témakörének feldolgozása a kötet kiemelkedő, tudományos értékekben gazdag fejezete, önmagban is zárt egység, elismerésre méltó teljesítmény. Munkája kiegyensúlyozott, alapos képet nyújt — újabb kutatásainak eredményeit felhasználva — a nagyrészt egyházi könyvkultúráról. A kiválasztott szövegekben meglevénedik a kolostori kódexmásolások, kódexvásárlások stb. számos körülménye; az egyetemek könyveinek magyarországi terjedése, az oklevelek szerepe, a világi feudalizmusnak és a városnak az íráshoz, a könyvekhez való viszonya stb. A magyarországi humanizmus időszakát, nagyon helyesen, döntő arányban a Corvina létrejöttével és a corvinák sorsával kapcsolatos szövegekkel látta. Mezey szövegválogatásának biztonsága és kiforrottsága lehetővé teszi, hogy a közölt legjellemzőbb szövegek nyomán alig érezzük a szemelvényes jelleget, sőt, nem egy esetben a vártnál teljesebb képet kapjunk. Többek közül meglepő életszerűségével és gazdag mondani-valójával pl. a jellegzetesen e kötetbe illő „Egy kolostori könyvtár és könyvtárosa” c. XIII. századi szövegrész; Humbertus de Romanis instructiójából. Kitérnő az elemzés a korabeli magyar könyvkultúra és a nemzetközi kapcsolatok (Párizs, Bologna) viszonylatában is; továbbá annak bemutatásában, hogy miként egyszerűsödnek az idők folyamán a könyv külső formái: a könyvdiszítés, valamint az írásmód, s ez hogyan lehet alapja a könyvfelhasználók számszerű növekedésének. Meggyőző így a kép, hogy pl. a papírhasználatba vételével, a folyóírás terjedésével, miként válik a könyv egyre több ember személyes szükségletévé, hogyan kap benne helyet az anyanyelv s fokozatosan miként nyer teret a könyvmásoló barát helyett a világi írástudó.

Az 1473-tól 1711-ig terjedő, szempontunkból rendkívül változásokat hozó időszak anyagát Scher Tibor dolgozta fel. Igé-

nyes munkájával, szövegválogatásával nagymértékben bevilágít a kor gazdag könyvkultúrájába. Az ősnymodásztól, Hess András művétől kezdve forrongó egymásutánban következnek a legtöbbször célirányos szövegrészek Sylvester Jánostól, Abádi Benedektől, Huszár Gáltól, Oláh Miklóstól, Bornemisza Pétertől, Telegdi Miklóstól, Károli Gáspártól, Pázmánytól, Tinóditól, Heltaitól, Rimaytól, Szenczi Molnár Alberttől, Apáczaitól, Czvittingertől, Bethlen Miklóstól, Tótfalusitól stb. Fontos ismeretanyag bomlik ki a különböző nyomdászattal, könyvkötéssel, papírgyártással stb. kapcsolatos fejedelmi s egyéb rendeletekből, levelekből, leltárakból, könyvjegyzékekből stb. Nem megnyugtató azonban, hogy a felsorolt XVI—XVII. századi szövegrészek feldolgozása egy nagy egységes keretben kap helyet. Véleményünk szerint helyes lett volna a két század között könyvtörténeti szempontból is cezúrát alkalmazni; különválasztani a „reformáció és ellenreformáció küzdelmeit”; elválasztva ezzel a reneszánszt a barokktól; külön tagolva bemutatni Sylvester Jánost, Heltait stb. és pl. Pázmány Pétert. Elkerülhető lenne ezzel számos — a bevezetésben is kimutatott — egymástól eltérő jellegű törekvés összerosódása. A helyzet ilyen alakulásában fájdalmasnak érezzük, hogy pl. Heltai Gáspár, akinek most nem írói, de nyomdai, könyvkiadói és sok egyéb idevágó tevékenysége révén központi helyet kellene biztosítani, alig három oldalnyi szövegréssel szerepel. Heltai Gáspárnak s hasonlóképpen Bornemisza Péternek — a két nagy „könyvnyomtatónak” kiemelése minden bizonnyal hozzájárult volna ennek a XVI. századi periódusnak érdem szerinti megvilágításához. Megelégedésünkre szolgál viszont, hogy Tótfalusi Kis Miklós méltán megfelelő terjedelmet kapott (34 oldal). Ugyancsak helyes a „Sajtó és a Rákóczi-szabadságharc” c. téma bemutatását a külföldet tájékoztató Mercurius Veridicus köré csoportosított szemelvényekben láttatni, de talán határozottabban lehetett volna utalni a nyomtatott szó hazai szerepére is. (Pl. kiáltványok, publicisztika.)

Az 1711-től 1772-ig terjedő, Habsburg gyarmatosítás kora c. alatt tárgyalt időszak rövid, de mégis célra törf megoldása Fülöp Géza munkáját dicséri. Természetes, hogy ennek a sok oldalról még mindig ismeretlen és sokszor félremagyarázott XVIII. századnak több tudományra kiterjedő feladatai itt nem oldhatók meg. Választása, hogy ti. csak a legkonkrétabb anyag alapján betekintést adjon a legfontosabb irányokba, helyesnek bizonyult. A műveltségi viszonyok, írás-olvasás kontúrjai Mikestől, Bod Pétertől vett szemelvényekből; a könyvtárak, könyvgyűjtés Bod- és Bethlen Kata-írásközből, valamint a Ratio Educationis könyvtári rendel-

kezéseiből állnak össze. Talán a Rákóczi-szabadságharc bukását közvetlenül követő hazai, lefajtott kultúra maradt homályban, s itt helye lenne az ekkor fontos szerepet betöltő kéziratos könyvkultúrára utalni. S ha az előző században bekerült a „Könyv- és Tudomány” c. fejezet, itt hasonlóképpen aktuális lenne, hiszen a különböző tudományos törekvések a század közepével Bod Péter mellett elég általánosak.

Az 1772 és 1848 közötti periódus zsúfolt témaanyaga nagy feladat elé állította a szerkesztőt: Fülöp Gézát. Könyvkultúránknak ez a reprezentatív, nagy korszaka mégis meggyőző, egészében sikerült feldolgozást nyer. Különösen áll ez a szövegek válogatására és elrendezésére, ahol is a sajtós célkitűzések inkább kidomborodnak, mint a bevezetésből. A bevezető ugyanis jóllehet igényes munka, kereténél, terjedelménél fogva nem hatolhat a sokágú jelenségeknek minden esetben konkrét lényegére. Ezek a mozgalmak évtizedek — „felvilágosodás, reakciós elnyomás kora, reformkor” — ontják magukból, mind történeti, mind irodalomtörténeti alaptól is, az itt jól felhasználható anyagot, de egyszersmind a félreisiklás lehetőségeit is. Ötletes és gondolatébresztő a szövegek konkrét témacsoportok szerinti elrendezése. A haladás hazai programját jól világítják meg Bessenyei, Széchenyi, Kossuth szövegei, majd a Martinovics-mozgalom körüli jelentések. A könyvkiadás helyzetét, a cenzúra viszonyait kitűnően mutatja a válogatás: II. József sajtórendelete mellett főleg Táncsics pályájának eseményei adnak újszerűbb ismereteket. Csokonai, Kármán és Katona szövegei szempontunkból már közismertebbek.

Egy-egy kérdés elmélyült vizsgálatához közelíti az olvasót a Lexikon-pör vitairataiból vett válogatás, valamint a „Petőfi- és a könyvkiadás” kapcsolatában kiemelt részek. Maradandó hatásúak a könyvtárakról, olvasókabinetekről nyújtott szemelvények (Egyetemi Könyvtárról, Széchenyi és Akadémiai Könyvtárról). A korabeli nagy főúri, egyházi könyvgyűjtemények alakulásának körülményeit, állományukat Kazinczy Ferenc szövegei alapján ismerjük meg. A találó Kazinczy-írások közzlése feltétlenül helyes, de talán más oldalról is megközelíthetnénk még ezt a nagyarányú könyvtármozgalmat. — Jól érzékeltetik a szövegek, s a bevezetés is aláhúzza azt a gyökeres változást, ami e korban bekövetkezik az írás-, olvasáskultúra demokratizálódása terén: hogyan válik a könyv tényleges olvasmánnyá a szélesebb körökben. Hozzátennének még, hogy a női olvasók, sőt írók aktivitásának, továbbá az

iskolai tankönyvek helyzetének bemutatása motiválná még az adott áttekintést.

Végül az 1848—49-es események köré csoportosított feldolgozásról kell szólnunk. Babiczky Béla szolid mértéktartással elkerülte a tárgy nagyszerűségétől kínált kitérőket: lényegében — a sajtószabadság kivívása, a forradalom alatti sajtóviszonyok, a nyomdász munkásság mozgalmi és a népi olvasókörök szervezése — témacsoportok köré fonja a különben bőséges anyagot. Egységes szép tabló formálódik így ki: az írók részéről Petőfi, Táncsics, Jókai, Arany szerepel döntő súlyban, valahányszor a közvetlen célt láttató szemelvényekkel. A jól választott szövegek megfelelően képviselik a hírlapok és különböző nyomtatványok szerepét a forradalom és a szabadságharc eseményeiben.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel a Szelle Béla összeállításában készült gazdag szakbiográfia, amely nemcsak hogy szerves kiegészítő része a kiadványnak, de azontúl is hasznos útbaigazítást nyújthat a több irányú kutatás számára.

*

A szöveggyűjtemény nem kritikai forráskiadásnak készült, céljának megfelelően helyesíthetjük a szövegnek mai helyesírásban való közzétételét. Dicsérendő, hogy az idegen nyelvi részeket új, egészében sikerült fordításokban kaptak helyet. — A jegyzetelést az egyes részszerkesztők közvetlenül a szemelvények után adják. A szövegközelség így kétségtelenül biztosítja a felhasználást, bár ezzel megnehezül az áttekintő tájékozódás s elkerülhetlenné válik, hogy a címszavak ismétlődjenek, esetleg ellentmondásra vezessenek. Úgy véljük, hogy a jegyzetelésben még fokozottabban a konkrét könyvkultúra vonatkozásainak kellene kidomborodni, hagyván az egyéb magyarázatokat a feltételezett ismeretekre vagy a más szaktudomány által adandó tájékoztatásra.

Az elmondottak után nyilvánvalónak látszik, hogy e gyűjtemény megvalósítása fő vonalaiban eredményes volt. Fontos szolgálatot tesz a könyv az egyetemi könyvtárosképzésben, a gyakorló könyvtárosok és bibliográfusok körében, de hasonlóképp hasznosan forgathatják a könyvkiadás, könyvterjesztés stb. szakemberei is. Ezen túlmenően színvonalas törekvése biztosíték arra, hogy mind azok a tudományágak meríthetnek belőle, amelyek szorosabb kapcsolatban állnak az írás-, olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra vizsgálatával.

Gyenis Vilmos

Pápai János törökországi naplói. Válogatta, sajtó alá rendezte előszóval és jegyzetekkel ellátta: Benda Kálmán. Bp. 1963. Szép-irodalmi K. 480 l. (Magyar Századok)

Három követségi naplóját (1705–1710) és tizenhét levelét adta ki Benda Kálmán együttesen Rákóczi Magyar Kancelláriája igazgatójának hagyatékából. A Pápai-kiadás irodalmi fölfedezés. Benda negyven oldalas előszava utolsó lapjain jó érzékkel tapintott rá arra, ami az irodalomtörténészt elsősorban érdekli Pápai naplójában: „ez a napló nagy emberi dokumentum”. S most már keveseljük is, amit a kiadó magáról a naplóról s annak irodalmi vonatkozásairól mondott. A bevezető széles korrajza kissé elveszi a levegőt attól a magvas jellemzéstől, amit az ötödik pont tartalmaz (37–39). Bármilyen rövidre szabott is a naplóíró irodalmi méltatása, elismerés illeti érte a történést, aki nemcsak a korrajzba ágyazott szöveget bocsátotta az irodalomtörténészek rendelkezésére, hanem kitűnő észrevételeivel a napló értékeléséhez is segítséget nyújtott.

A hivatalos rendeltetésű diplomáciai naplóból úgy kell kihámozni az írókat. Az igénytelen, felesleges történeti műfaj azáltal vált irodalmi érdekűvé, hogy alkalmat nyújtott magán és félhivatalos följegyzések rögzítésére és némi írói hajlammal rendelkező emberek tollforgató kedvének kielégítésére. A kancellária diplomáciai „instructio”-it jól ismerő Pápai is belesik ebbe a „hibába”, ösztönösen helyet ad a hivatalos megbízatással össze nem függő személyes vonatkozású észreteknek, megfigyeléseknek. Ilyen részletek a bolgárok vendéglátásáról és a sirató asszonyokról megemlékező néprajzi elemek, a török szokásokról, a ramazánról, Konstantinápoly leírásáról, a török udvari fogadásról és öltözködésről stb. adott rövid élmény-beszámoló. Ezek közül is kiválik a rabszolgavásárról szóló humánus, érzelmi telítettségű részlet: „... nem szív, aki midőn ezt érzi, az emberi sorson meg ne szomorodnék” — fejezi be a szokatlan látványt. Hasonló mély érzelmi megnyilvánulást csak a hazafiúi aggodalom váltott ki belőle, a török húzavona láttán: „... megszorodván, hogy ily veszedelmes állapotjában nemzetemnek ily haszontalan várakozással kellessék időmet töltenem”. Türelmetlensége és ellenszenve gúnyos hangjában jut kifejezésre: „... nem régen ez a vezér engemet is beretvált. Már most birodalmat igazgat... ez a vezér bolond, kevély, fősvény, orátorok dolgában, asszonyok öltözeteiben curiosus, az imperium dolgához nem tud.” Különösen serény Pápai tolla a törökkel való párbeszéd megörökítésében, a különféle fabulák, képletes históriák és török proverbiumok lejegyzésében. Az élőbeszéd-vel kapcsolatos előadásra igen nagy, a leírásra

alig van hajlama. S bár a diárium helyenként szemmel láthatólag terebélyesedik, az irodalmi célzat nem tud fölébe kerülni a hivatalos naplóműfajnak. De tükörképévé válik a naplóíró lelkivilágának. Pápai diáriuma nem csak diplomáciai, hanem emberi dokumentum is, amelyben — mint Benda helyesen kiemeli — az irodalmi értékek csak másodlagosan jutnak fölszínre. De még így is ennek köszönhető, hogy a diárium Pápai tekintélyes levelezésére is jellemző izés, fordulatos nyelvvel együtt ma is élvezhető olvasmány.

A Rákóczi-kor mozgalmas közéleté föllendítette a különféle diáriumírást nemesi hagyományát. Naplót írt az udvari szolgálatban álló köznemes, országgyűlési és külföldi követ, főnemes és patricius polgár. Minél közelebb áll a fejedelmi kancelláriához, annál erősebben tükrözi a kuruc publicisztika által sugalmazott történelemszemléletet, s a nemzeti frazeológia köntösébe öltöztetett nemesi hazafiúi öntudatot. Szép példája ennek Pápai meggyőződéstől fűtött hangja. A kuruc kori politikai irodalom sférájába tartozó napló-irodalomnak nem Pápai az egyetlen irodalmi meglepetése. Megemlítjük az Erdélyi kancellária igazgatóját, Ráday Pált (*Diarium itinerationis in Poloniam...*, 1705), aki a krakkói Wawel leírásával, Craccus és Denna mondájának lejegyzésével és hasonló személyes kitérőkkel tette naplóját irodalmilag érdekessé. Komáromi János diáriuma pedig a kuruc kori naplóirodalom legszebb hajtása. Ezek a naplók a barokk kor magyar irodalmi írásbeliségének fejlődése és az irodalmi nyelv kialakulása szempontjából is fontosak. Elsősorban nyelvi, kor- és művelődéstörténeti, néprajzi s nem utolsósorban szemléletbeli, ideológiai vonatkozásban kelthetik föl mai olvasójuk figyelmét.

Az előszóval kapcsolatosan egy megjegyzést teszünk. Ha már ilyen részletesen bemutatta Pápai életét, érdemes lett volna tisztázni életének homályosságát, 1720 és 1731 közötti szakaszát. Miért nyomorgott Brailában s miért nem élt együtt a többiekkel Rodostón? Szekfű szerint (1913, 324) a fejedlem Pápaikat rosszul sikerült törökországi diplomáciai szolgálatai (1717) miatt szinte száműzte környezetéből. Ennek Rákóczi *Vallomásai* (323–4) alapján lehetne is némi valószínűsége. S végül megemlítjük — ha már a kiadó nem szól róla, bár nyilván jól tudja, hogy a Karácson által közölt török okmányokon kívül, van Pápai bujdosó életének egy hiteles tanúja: Mikes Kelemen (14., 107., 109., 142., 148. lev.), aki Pápai János sógort többször emlegette, s Bukarestben följegyezte halálát: „... itt hagyjuk egy kedves bujdosó atyánkfíát, a szegény Pápai sógort, aki elvégezte hosszas bujdosását.” (1740. május.)

Hopp Lajos

Varga Zoltán: A Széchenyi-ábrázolás főbb irányai a magyar történetírásban. (1851—1918). Bp., 1963. Akadémiai K. 374 1. (Tudománytörténeti tanulmányok, 3)

Széchenyi értékelése olyan gyűjtőpont, amelybe össze lehet sűríteni a kiegyezést előkészítő és a kiegyezési-korszak minden olyan fontosabb ideológiai áramlatát, mely az uralkodó osztályok nézőpontjából ítélte meg nemcsak Széchenyi korát, de általában a magyar polgári fejlődés problémáit. Ezzel a lehetőséggel Varga Zoltán a legteljesebb mértékben él is, olyan mértékben, amely már túllép a szorosan vett Széchenyi-tanulmányok ismeretében. Módszere az, hogy az egyes Széchenyi-értékelésekről előbb egy ideológiai és politikai portrét rajzol, s utána elemzi kritikailag Széchenyiről tett megnyilatkozásait. Ezt a módszert csak helyeselni lehet, s ez teljes mértékben meg is felel annak a célnak, hogy a munka gazdagítsa a magyar tudománytörténetet. Így igen sokoldalú képet kapunk Asbóth Jánosról, Beksics Gusztávról, Angyal Dávidról, Gaál Jenőről, Imre Sándorról. Más esetben Varga olyan utalásokkal kibővíti elemzi egyes történetírók Széchenyi értékeléseit, hogy ebből az analízisből kapunk képet magának a történetírónak az általános politikai állásfoglalásáról, pl. Grünwald Béla esetében.

Varga könyve Kemény Széchenyi-esszéjéből indul, mely a Kossuthtal való ellentétet helyezi előtérbe, Széchenyi államférfiúi felelősségérzetét emeli ki és elítéli Kossuthot. Ez az álláspont uralkodóvá válik lényegében a dualizmus korában is, a két politikus álláspontját összehasonlítani akaró tendenciák ellenére is. Ez utóbbiak közül a legjellemzőbb a Grünwald-féle értékelés az ellentét elmélyülésének, Széchenyi idegbajával való magyarázata. Varga itt hivatkozik Széchenyi Naplóinak első, Zichy-féle részleges kiadására, de dolgozatában kevés helyet szentel a Széchenyi-filológia kérdésének, pedig jó lett volna nyomatékosabban felhívni a figyelmet arra, hogy mit ismertek, vagy inkább mit nem ismertek abban a korban a Széchenyi-oeuvre-ből.

Varga könyve nagyon meggyőzően érzékelteti, hogyan módosult az idők folyamán a magyar uralkodó osztályok érdekeit képviselő történetírásnak Széchenyiről már Keménynél alapjaiban kialakult véleménye. Ez a módosulás nemigen érintette a lényegét: az óvatos reformernek a forradalmár fölé emelését, de sok fontos új mozzanatot hozott, amelyek jellemzők a kor ideológiai változásaira. E szempontból igen érdekes Gaál Jenő véleménye, aki a spenceri evolúcionizmus és a szociáldarwinizmus egyes tételeit használta fel Széchenyiről írt könyvében a feudális maradványokkal terhelt magyar kapitalizmus apológiájára.

Varga beszél azokról a Széchenyi-értékelésekről is, melyek Széchenyi, írói sajátosságait és az irodalommal való kapcsolatát világítják meg, elsősorban Gyulai és Beöthy tanulmányairól. Gyulai és Beöthy ugyanazzal a szemlélettel közelítették meg Széchenyit, a politikus, mint az uralkodó osztályok többi ideológusa, de Széchenyi irodalmi jelentőségéről, írói vonásairól, az irodalmi életben betöltött szerepéről máig használhatók a megállapításai, s ezt Varga Zoltán — igen helyesen — ki is emeli. Különösen szépen ír Varga arról a finom pszichológiával megrajzolt emberi arcképről, amelyet Beöthy Zoltán dolgozatában kapunk a nagy reformerről. Ezzel kapcsolatban ki kell emelnünk, hogy az irodalomtörténész számára különösen tanulságos az a rész, melyben Varga — irodalomtörténészek véleményére is támaszkodva — megrajzolja Beöthynek, mint a pozitívizmusnak a misztikusan nacionalista irányban való elferdítőjének az ideológiai arculatát, melyet markánsnak és hitelesnek érzünk.

Horváth Károly

Emlékkönyv Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulójára. A bevezetőt írta: Bóka László. Szerkesztette: Nagy Andor. Eger, 1963. TIT Heves m. szervezete, Heves m. VB Művelődésügyi Osztálya, Eger város tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya. 191 l. 20 t.

Az egeri Gárdonyi-kultusz hagyományaihoz híven a Heves megyei és egeri helyi szervezetek emlékkönyvvel tisztelegtek a száz esztendő Gárdonyi előtt. Bóka László meleg hangú, új problémákra fényt vető bevezetője után a kötét kilenc tanulmánya összességében kerek képet ad Gárdonyi életéről és munkásságáról. Nagy Sándor összefoglaló Gárdonyi-életrajzát követően Okos Miklós esszéje elemzi, hogyan vált maga a város Gárdonyi életének adekvát környezetévé és ihletőjévé. Abkarovits Endre cikke (A lázadó Gárdonyi) az író antiklerikalizmusával, fiatalkori pedagógiai cikkeivel foglalkozik. Érdekes kérdésre mutat rá Nagy Sándor irodalomtörténeti és esztétikai elemzése Gárdonyi történeti regényeiről. Összeveti Tinódi históriás énekének egyes részleteit, az ezekhez fűzött Gárdonyi-jegyzeteket és az Eger csillagok megfelelő epizódjait (82—83). Nagy Andor a színműírókat mutatja be, kitűnően elemzi a Gárdonyi színművek parasztalakjainak újszerűségét, a bor jelentőségét. Ladó Erzsébet Gárdonyi nőalakjairól, Berencz János az életmű pedagógiai vonásairól, Somos Lajos a népművelő Gárdonyiról ír. B. Saár Zsuzsa találon határozza el a Gárdonyi-illusztrációk

stíluscsoportjait, a kötetet bő illusztrációs anyag egészíti ki.

A Gárdonyi-művek pedagógiai vonásairól írott cikk egyes szempontjait önkényesen találjuk. A gyermekalakokat Berencz gyermekpszichológiai tények illusztrációjaként leltározza. A parasztyerekek idealizálása nem egyértelműen pozitív, inkább konzervatív vonása Gárdonyi művészetének. Túlzás az ördög emlegetését Az Isten rabjaiban a megfélemlítéssel való nevelés haladó kritikaként felfogni. Kérdéses általában, hogy kifejezetten pedagógiai érdekességű-e, ha egy regény vagy novella szereplői neveléssel kapcsolatos közhelyeket hangoztatnak. Érdekesen hasonlítja össze a cikk Gárdonyit Rosegger osztrák íróval, nem válik azonban világossá, hogy milyen tanulsággal szolgál ez a hasonlóság.

Nagy Sándor a történeti regényről szólván szellemesen boncolgatja, hogyan őrzi meg az író a parasztnovellák egyszerűsítő ábrázolásmódját a XVI. században játszódó történeti regényben. Indokolatlanul zárja azonban a gondolatmenetét azzal, hogy az Egri csillagok irodalomtörténeti jelentősége: Jókai és Eötvös művészetének egyesülése (95.). A Jókai- és különösen az Eötvös-életműben talált jellemző vonások annyira általánosak, hogy nem jogosítanak irodalomtörténeti megállapításokra, sőt ez a gondolat éppen azt hagyja elveszni, ami az Egri csillagokban a legjelentősebb: az, hogy már XX. századi regény. Az irrealitások kerülése, a nagy regényszéknél mellőzése, az aprólékos egyéni jellemzés (még a klasszikus tipizálás rovására is), a Nagy Sándortól is kiemelt impresszionisztikus szerkesztés és nem utolsósorban az egyszerű nyelv éppen Eötvössel és Jókaival szemben modernné teszi.

A szerkesztés nem különíti el következetesen az ismeretterjesztő és az irodalomtörténetírói szándékot. Okos Miklós hivatkozik az irodalomtörténetben ismert kapcsolatokra (pl. a Feszty család), de sem ő, sem Nagy Sándornak a nagyközönséget tájékoztató életrajzi bevezetője nem magyarázza meg ezeket. Hasonlóképpen az egyes szerzők ízlésére bízzák a források megjelölését. Abkarovits, Ladó és Somos csak esetlegesen adják meg a szöveg között az idézetek lelőhelyét, ezzel szemben Berencz hátravetett jegyzetben közli egy-egy Gárdonyi-mű címét, amelyet egész mondanivalója kedvéért említ.

Noha a kis kötetből teljességet nem kívánhatunk, a nagyközönség és az irodalomtörténet egyaránt kíváncsi más Gárdonyi-problémákra. Részletesebben írhatott volna az emlékkönyv Gárdonyi gondolkodását befolyásoló szellemi áramlatokról, és azokról a barátokról, akik támogatták elfordulását a vallásosság és misztika felé (Halászy Cézár, Palucsák Pál). Sehol sincs említés Gárdonyi

József jelentős szövegváltoztatásairól. Kár, hogy az Isten rabjai elemzéséből kimaradt a regény és J. V. Scheffel: Ekkehard c. művének összefüggése. — De az egri vállalkozás érdekét ez nem csorbitja. Követendő példának tekinthetik vidéki művelődésügyi szerveink.

Köszeg Ferenc

Szini Gyula: Rózsaszínű hó. A kötetet válogatta és bevezető tanulmányt írta: Vargha Kálmán. Bp. 1963. Magvető K. 347 l.

Novelláiról maga Ady Endre írt rajongó vallomást, drámáját — Az ikercsillagot — az elbeszéléseket is sokra tartó Kosztolányi magasztalta, életművének legjavát a pontos ítéletű Schöpflin értékelte magasra, Bóka László pedig egyenesen Ady egyik ispirátorát látja benne: oeuvre-je mégis kikopott a köztudatból.

A nyugati irodalmakat fordító-ismertető, Ady első felfedezői közé tartozó publicista jelentősége a szakmabeliek — sajnos, nem elég széles körben ismert — közhelye. Vargha Kálmán, primér művészi alkotásának — a rajta túlnövő kortársak által mindig érzett, hangsúlyozott fontosságát okosan és meggyőzően bizonyítja.

Irodalomtörténeti jelentőségüket nem illetheti hát kétely: kommentálást nem kívánó, kortól elvonatkoztatott önértékük az, mi e kitűnő válogatás után is problematikus marad.

Farkas Lajos, első s igen megbízható monográfusa — adataiból, megfigyeléseiből Vargha Kálmán is sokat átvett — novellaköltőnek nevezte, föltehetően Ady nyomán, hőseinek mindegyike — akár Az örökmécsesé —, mintha „lenszöke hajú, papírbőrű és sápadt” lenne, s „A derengés nyugodt, méla, alig pihegő, nesztelen, suhasnásszerű színben” (A hajnal) szállná meg őket „a szent nagy és tiszteletreméltó spleen” (A fecskék) Lelküket tompa fájdalmak, bágyadt nosztalgiai uralják: féltresikerült sorsuk igazán tragikus színt — s nem mélységet — is csak akkor kap — a kötet legjobb, vagy feltucat elbeszélésében —, midőn e nosztalgia nem csupán verbálisan, vagy akár a századvégre oly jellemző módon, aforizmatikus szentenciákban, hanem valamilyen mélyről jövő, rejtélyes, belső impulzus hatására válik a hős végzetévé (Hattyú, Messzi vizeken, Vénusz, Pára stb.).

Létrehívó élményük sosem egy jellem, egy sors, egy egyéniség vagy akár egy helyzet, hanem egyetlen, lírai képzelőerővel variált és megjelenített, de krúdyi teljességig soha el nem mélyített és csupán. S talán emiatt, és nemcsak, sőt nem is elsősorban

egzisztenciális gondjai okán haloványult el művésze élete második felében: annak a századfordulóra jellemző hangulatvilágnak és életérzésnek szünt meg alapja — s vált így fakóbbá, önméltóvá ihlete —, melyet ő megszólaltatni, kifejezni tudott. Mint ahogy, publicisztikája tanúsága szerint — bár kisebb mértékben, erősebb differenciálással — a modern költészet mindegyik alakjában is csak egyfajta, az Oscar Wilde-i magatartás megtestesítőjét látta és láttatta olvasóival.

Ezért tetszik joggal annak — a bevezetőnek egyetlen túlzása ez talán — Szini nagyságát Ambrus Zoltánéhoz mérni: hisz alapélményüknek tagadhatatlan közössége ellenére is, Ambrus többnyire drámai helyzetre épülő elbeszéléseinek hősei — még a leglíraibb fogantatásúaké is, de a legfanyarabbaké is — valós történések és konfliktusok részesei, ekként magasodnak a legmaradandóbbak egy érzelem, egy szenvedély, egy rajongás vagy egy kiábrándulás felejthetetlen jelképévé — míg Szini eleve s néhol kissé erőszakosan szimbolikusan szánt s épp ezért erőteljesebb mesevilágának egyáltalán nem hús-vér alakjai — ismétlem — egyazon életérzés illusztrációi, annak közvetítésére hivatottak; Farkas Lajos találóan mondja Az ör hercegnőjét meglevenedett hajasbabának, katonáját életre kelt ólomkatonának.

Választékos, finoman cizellált stílusa álomszerű, biedermeier-szeccsziós világot formál, melynek valószerűtlen alkotottságát, sőt csináltságát igazza, művésziileg igazza mindent ködös légiességbe oldó fátyolos mese-szerűsége tesz.

Tehetségének eredetiségét, fantáziájának gazdagságát, világának sémákon túlnövő egyediségét, művészetének költőiségét nincs okunk elvitatni: valamennyire azonban megfakultnak érezzük — s nem is zseniális követőivel, de akár csak az őt megelőző Reviczkyével összehasonlítva — még legjobb elbeszéléseit is.

Vargha Kálmán munkáját a hibátlan válogatás és — az érezhető tárgyszeretet mellett is — erőnyeket és hibákat józan mérséklettel latra tevő, pontosan ítélő bevezető egyként dicséri. A pályakép biztos ívű felrajzolását, az egyéniség ihletett rajzát, nem hivalkodó, de annál alaposabb korismeret és művészi érzék, elemzőkészség egészíti ki. Figyelme mindenre kiterjed: az elbeszélések világának jól megfogott, hangulatukat is idéző ismertetését szimbolizmusuk és impresszionizmusuk elemzése követi — „Szini mestere volt az elromlott hangulatok, szétfoszló idillek impresszionisztikus rajzának”, hangzik talán legmélyebb megállapítása —, szól lélektani tartalmukról, a gyermekkor felidézésének jelentőségéről, írójuk esztétikájának eklektikuságára is utal, s lezárásképp csak alig — az említett helyen — vitatható ítéletet mond

Szini műveiről, önértéküket, korabeli jelentőségüket, a magyar novella fejlődésében elfoglalt helyüket meghatározva.

Pór Péter

Lékai János válogatott írásai. Válogatta, sajtó alá rendezte, az idegen nyelvű írásokat fordította és a bevezető tanulmányt írta: Illés László. Bp. 1963. Szépirodalmi K. 594 l. 1 t.

Lékai János neve eddig inkább csak a munkásmozgalom történetében volt ismeretes. Ez a válogatás felhívja rá a figyelmet, mint íróra, mint a magyar szocialista irodalom egyik értékes úttörőjére. Illés László széleskörű tudományos munkát végzett, amíg Lékai szétszórtan megjelent írásait felkutatta. Hiszen ezek a művek — miután Lékai 1919-ben emigrált — szanaszét Ausztriában, Németországban és Amerikában, valamint a Szovjetunióban jelentek meg — részben önálló kötetekben, részben munkásmozgalmi lapokban. E szerteágazó kutatómunka eredményeit összegyűjtötte az a részletes (bár csak ideiglenes bibliográfia), amelyet Lékairól összeállított. Erre épül a válogatás; s ebből indul ki Illés Lékairól rajzolt kitűnő portré tanulmánya, amely a legjobbak közé sorolható a szocialista irodalom úttörőiről készült tanulmányok között.

Illés biztos kézzel rajzolja meg Lékai emberi és írói alakját. A hiányos ifjúkori életrajzi adatokban is jól olvas, s érdekesen motíválja Lékainak az ifjúmunkás-mozgalomhoz vezető útját. Nemcsak a száraz adatokat fűzi logikus rendbe, hanem finom lélektani érzékel elemzi Lékai szociális indulatokkal, betegségével kapcsolatos egzaltációval színezett érzésvilágát is. Jó az arányérzéke. Lékait mint közkatontát jellemzi, de rá tud mutatni azokra a mozzanatokra, amelyek már a háború alatt is kezdeményezésre és vezetésre tették képessé. Ez az arányérzék összefügg azzal is, hogy Illés jól ismeri a kort, azokat a politikai és irodalmi mozgalmakat, amelyekben Lékai pályája kibontakozott. S Lékai portréját úgy rajzolja, hogy közben képet ad ezen irodalmi és politikai mozgalmakról is.

Ami az egyszerű történeti tényeket illeti, Illés már korábban (pl. József Farkas által) feldolgozott tények összegezésére, motiválására szorítkozik. De túl ezen, tanulmányának van önálló, újnak mondható mondanivalója is. Nemcsak új adatok feltárásában, a magyar baloldali expresszionizmus progresszív eszmei és művészi jelentőségét félreérthetetlenül ez a tanulmány mondja ki marxista irodalomtörténetírásunkban először. Mind ez ideig ugyanis az expresszionizmus mint egy lényegében kispolgári, „antirealista” irányzat szerepelt, amellyel haladó íróknak csak idő-

leges érintkezései voltak. Illés viszont Lékai-ban (s társaiban: Optvai, Barta, Illés művészetében) az expresszionizmust mint a szocialista eszmék korszerű kifejezőmódját jellemzi.

„Lékainál ez az idealista lobogás — írja — sajátosan és mélyen elvegyül a korabeli szintű kommunista eszmeiséggel. Ez az a döntő elem, ami őt is és az expresszionista irodalom egy részét összeköti a társadalmi haladással... Az expresszionizmus nem csupán formaforradalom volt, nem csupán a személységnek a mű elé való szuverén helyezése, nemcsak lázadás a polgári irodalom hagyományai ellen, hanem lehetőség is volt mindazok számára, akik ebben az átmeneti állapotban a régi világgal szembeni tiltakozásukat fejezték ki úgy, hogy kerestek helyette és helyébe egy újat, egy progresszív emberibb életformát és kultúrát.”

Mit mutat mindebből a válogatás? S milyen művészi értéket képvisel? Lékai első írásai 1917–18-ban jelentek meg, tehát mindössze hét-nyolc évig dolgozott. Semmiképpen sem elegendő idő ez arra, hogy egy író megérlelődjön, s a maga tehetségéhez mért erejű írásokat fejezzen be. Amit hagyott, mégsem töredék: inkább egy karakteres, lázas fejezet a magyar expresszionizmus történetéből, amelyet úgy kell elfogadnunk és számon tartanunk, ahogy ránk maradt. Így dokumentuma azoknak az időknek; s így művészi érték is.

Versei Kassák modorában írt „Szabad ritmusok”. A tematika s a szorosan vett eszmevilág nem több és nem kevesebb, mint az ekkori, legjelentősebb, valódi úttörést véghezvivő korszakát élő „Mesteré”. Legfőképpen a kifejezőmód lazább, ösztönösebb, szétmosódóbb. De ugyanitt jeljük nemcsak az első negatívumot, hanem pozitívumot is. Lékai talán a leglíraibb egyénisége a magyar expresszionizmusnak, abban az értelemben, hogy ő benne van a legtöbb személyes érzékenység, s a legvégletesebb egzaltáció. Az érzéfszűkítést tetézi túlérzékenysége, különösen a színérzék spontaneitása. Mindez Lékai kifejezőmódját sűrűvé és szinte erőszakosan áthatóvá teszi (*Testvér, Szimfónia, Zászlóerdő, Kórház*).

A drámaíró Lékait az *Ember János* című háromfelvonásos reprezentálja a kötetben. Rendkívül izgalmasan. Illés bevezető tanulmánya a német egykori expresszionista drámával (Toller, Kaiser) egy szinten látja e drámát. S nem ok nélkül. Erőteljes lázadás ez a színpadi naturalizmussal és impresszionizmussal szemben, amely akkor az európai és a magyar színpadot uralta. Hősei nem típusok, hanem egy-egy idea megtestesítői. Közvetlenül a madáchi hagyományhoz kapcsolódik, amint Madách hősei is az emberiség egy-egy nagy ideáját testesítik meg, Lékai

„hangjai”, „szellemei” is az elvont eszmék szintjén küzdenek. Ez a küzdelem azonban nagyon feszült és drámai. A darab föltétlenül megérdemelné a színpadot is, legalábbis kísérleti formában. Nemcsak muzeális benyomást keltene: az emberiség és embertelenség kiélezett összecsapása volna, drámai víziókból.

A legközvetlenebb művészi élményt a prózaíró Lékai adja. Két regénye (*Vörös és Jehér, Urak és rabszolgák*) az osztályharc nyílt, véres összecsapásait ábrázolja. Lékai az ellentétes drámai pólusok kiképzésében a századforduló naturalista technikáját követi. A cselekmény gyors, víziószerű pergetése, valamint a hézagosnak tetsző, nagy robbanásokban kifejezett lélekrajz, továbbá a stílus szaggatottsága-izgatottsága jelzi az expresszionista látásmódot. Ez a stílus jellemző egy sor novellájára, riportjára is (*Barackenspítal, Nro. 37, Az elégetett emberi szív*). Lékai Amerikában a New York-i Új Előre szerkesztője volt, s mint ilyen, riporterként járta be Amerikát. A másik Amerika címmel írt riportjai elevenen, művészi lényeglátással írt pillanatképek az amerikai valóságról. Úttörő szerepe volt e műfaj későbbi kivirágzásában.

Lékai 1925-ben halt meg, s írói munkássága csaknem négy évtizeden át az „elsüllyedt irodalom” egyik fejezeteként lappango+. Válogatott műveinek megjelenése markáns íróegyeniséget mutat be, s egész szocialista irodalmi tudatunk formálásának hangsúlyos tényezője.

Diószegi András

Csapláros István: Kraszewski és Magyarország.
Bp. 1963. Akadémiai K.—MTA Irodalomtörténeti Intézet. 159 l. 5 t. (Irodalomtörténeti Füzetek, 39.)

Csapláros István munkássága igen jelentős a magyar—lengyel irodalmi és történeti kapcsolatok lengyel forrásanyagának feltárásában. E könyvében a magyar történelem és az irodalom visszhangját mutatja be az elmúlt század második felének Lengyel Királyságában: a kor egyik központi alakjának, az „egy-magában egész irodalmat” (Szerb Antal találó kifejezése) jelentő Józef Ignacy Kraszewski-nek (1812—1887) munkásságában. Magyarország és a magyar irodalom kolosszális (ma már kissé porlepte) életművében második vagy harmadrangú szerepet töltött be — ezt Csapláros könyve, a téma természetéből fakadó egyoldalúsága ellenére sem tudja lep-

lezni vagy feledtetni; mint ahogy alapjában tiszteletre méltó jellege se makulátlan, éleslátásról sem tett mindig tanúbizonyságot — erről a Csapláros által közölt adatok (Jókai vagy a cigányzene központi helye reflexióiban, 66 skk., 81 skk. l.) meggyőznek, noha Csapláros maga nem vonja le a következtetést. Forrásai elsősorban Nyugat-Európából származtak, közvetlen magyarországi informátora legfeljebb a Gazeta Polska szerkesztése idején (1859—72) lehetett a politikai anyagra vonatkozóan (sajnos Csapláros nem tudta e B. jelzésű pesti tudósító kilétét megállapítani, vö. 33 sk. l.). Ennek ellenére a magyar kultúra elé Kraszewski által tartott tükörbe érdemes belepillantanunk; irodalmunk európai visszhangja ma sem különb, s nem tájékozottabb, mint akkor volt — ezért a Csapláros által feltárt anyag aktuális tanulmányokat is kínál.

Csapláros könyve: adatfeltárás. Mint ilyen, teljességre törekszik, megbízható és nagyon sok újat hoz — olyant, amihez nyelvi stb. nehézségek miatt a magyar kutatás nem tudott hozzáférni. Fő forrásai: Kraszewski könyvtára (a 15 000 kötetből mindössze 91 volt magyar vonatkozású! vö. 138. l.) és munkái, köztük az általa szerkesztett lapok stb. mástól származó anyaga. E hatalmas forrásanyag (27 folyóirat összesen 139 kötet) átnézése eredményezte Csapláros munkáját. Kraszewskinek mintegy 50 000 (!) db-ot kitevő levelezése (a hozzá irtakat is számolva) nyilván még több részletadatot szolgáltathat.

A könyv egyes fejezetei Kraszewski munkásságát, a magyar kultúra ismertetőjét, a Kraszewski iránt megnyilvánuló (sajnos, csekély) érdeklődést, és a könyv forrásanyagát tekintik át. A magyar—lengyel rokonszenvnek pozitívumai (a forradalmi mozgalmak) mellett reakciós vonásaira is jól rámutat, ezért munkája a korábbi, főként felszabadulás előtti történetírás (Divéky Adorján stb.) kritikájához is használható.

Könyvének olvastán mindössze azt sajnáljuk, hogy Csapláros a hatalmas ismeretlen forrásanyag feltárása miatti lelkesültségében és kutatói szenvedélyében — elmulasztotta a téma kellő arányokba állítását: Kraszewski életművében eltörpül a hungarica aránya, s minthogy magyar ismereteit másodkézből vette, külföldi visszhangunknak sem ő a legfontosabb korabeli forrása. Csak az összevetés kedvéért: Arany, szerkesztő korában, biztosabb kézzel nyúlt kora orosz irodalmához.

Reméljük, Csapláros vállalkozik a most még elhárított feladatra is: Kraszewski magyar vonatkozású történeti regényeinek értékelésére.

B. Fejér Irén

Benedek Marcell: Könyv és színház. (Tanulmány). Bp. 1963. Szépirodalmi K. 497 l.

Benedek Marcell több mint ötven esztendője tanítja honfitársait az irodalom szeretetére, az olvasás művészetére. Jelen munkája — cikkek, kisebb-nagyobb tanulmányok gyűjteménye — a műalkotás iránti finom érzékenység, a pedagógiai szenvedély s az elegáns stílus ötvözete. E könyv nem a szaktudomány művelőinek szól elsősorban, hanem az olvasónak, a közönségnek.

A francia polgári kultúra ihletettje ő, s tanulmányainak jó része ezért a francia realizmus mestereinek, Balzacnak, Stendhalnak, Zolának alkotó művészetét vizsgálja elvek és adatok mértéktartó arányának harmóniájában. De a pályarajzok és írói portrék sorában ott találjuk a szerző Puskin-tanulmányát, Anyegin-elemzését, ott a modern német próza egyik első mesterének, E. T. A. Hoffmann művészetének vizsgálatát, valamint Dickens, Thackeray, Oscar Wilde és Dosztojevszkij munkáinak ismertetését is. Hosszabb tanulmányban időz a szerző—személyes emlékek okán is— Romain Rolland életművéénél. Rolland humanizmusa, hábortürelensége, hite az emberben rokonítja őket egymással. A szerző számára semmi sem idegen, ami emberi, de gyűlöletes minden, ami az ember ellen való. Gondolkodásának irányát ékesen bizonyítja az a tény, hogy egy Erich Maria Remarque-ról szóló esszé is felvett kötetébe s ebben az írásában nem a kevésbé jelentős író, hanem a fasiszta barbárság ellen bátran szót emelő humanus gondolkodású embert rajzolja meg árnyalt színekkel.

Van néhány olyan írás a kötetben, amely a magyar irodalomtörténet körébe tartozik. Aligha véletlen, hogy pl. az Arany János őregkori lírájáról írott elmélkedésben teljes terjedelmében közli a költő önéletrajzi érdekű vallomását, az *Epilógust*, amelynek értelmezése során a költő rezignációját, nosztalgiáját a dalfakasztó „független nyugalom” után, olykor már-már önkínzó szemérmét, a közélettől való elvonulását hangsúlyozza elsősorban. Volt professzoráról és mesteréről, a tanárnak s tudósnak egyként kiváló Riedl Frigyesről is a néhai professor Arany-konceptiója nyomán elmélkedik s fejtegetéseiben az Arannyal rokon vonások kimutatására törekszik. Gárdonyi-cikkében az író fiatalkori műveinek, *A Lámpás* c. regénynek s az *Igazság a földön* c. verses elbeszélésnek, e „fiatalosan keserű mű”-nek mint kortörténeti dokumentumnak nagyobb megbecsülését szorgalmazza, majd a Gárdonyi-stílus egyénieskedő volta, szándékolt eredetieskedése készíti arra, hogy e jeles prózaíró stilisztikájáról nyilatkozzék. Benedek Marcell szerint Gárdonyi lakonikusan kurta beszédstílusá-

ban van valami túlzás, aminek következtében egy-egy teljes novella vagy regény „valami levegőtlen, fullasztó, aszmatikus érzést támaszt bennünk”. Egyebek közt e nyelvi modorosság következtében kerül a magányos-futású Gárdonyi művészete Benedek Marcell értékelésében a mondanivaló és stílus rangos összhangját megvalósító mikszáthi életmű mögé. Aligha véletlen — mondottuk —, hogy Benedek Marcell Arany-, Riedl-, Gárdonyi-elemzése olyan alkati vonások feltárására és a művekben való jelenlétére utal, amelyek a szerző egyéniségében, világnézetében, másokról szóló elmékedéseiben önmagára is vonatkoznak. A kötet egyik legszébb írása a *Benedek Elek*-tanulmány. Az apja emlékét sohasem felejtő hűséges fiú vallomása ez az apjáról, akitől az életének értelmet adó lényegét tanulta: az igazságért s az emberekért mindig tenni kész humanizmust, Benedek Marcell életének és pályájának éz összetartó tényezőjét.

Benedek Marcell nem marxista író és gondolkodó, hanem a polgári progresszió, a szocialista eszmékhez közelálló polgári humanizmus egyik jeles magyar képviselője. Impozáns világirodalmi tájékozottsága, műértése, elemző készsége, esztétikai érzékenysége ebben a könyvben is méltó bizonyítása egy küzdelmes, hosszú és szép literátori pálya töretlen alkotóerejének.

Pálmai Kálmán

Rózsa György: Budapest régi látképei. (1493—1800). Bp. 1963. Akadémiai K. 387 l. 96 t.

Nyolc évtized múlt el azóta, hogy Bubits Zsigmond úttörő kísérlete, a magyarországi várak és városoknak a M. N. Múzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszeteiről, 1880-

ban megjelent. Azóta több kísérlet történt Bubits munkájának folytatására. Budapesttel kapcsolatban egy-egy különleges szempontú válogatás született is ugyan, de a budapesti látképek teljes korpusza csak most, e műben jelent meg. Aki az 1890-es évektől az első világháborúig megjelent illusztrált történelmi műveket végiglapozza, látja csak, hogy ezekben az évtizedekben mennyire hiányzott a történelmi személyek, tájak, városok, várak és események ábrázolásainak összefoglaló feldolgozása. Mert mennyivel többet mondana pl. a legtöbbit illusztráló Cserna Károly rajzainál, festményeinél egy eredeti metszet, mennyivel inkább hozzájárulna az ábrázolt tárgytörténelmi hiteléhez.

Gerevich Tibor, Genthon István, Vayer Lajos úttörő munkássága után itt van végre az első lehető teljességre törekvő mű, Budapest régi ábrázolásainak első, az 1493—1800-as időszakot átfogó kötete. Ötszáznál több képes ábrázolást foglalt Rózsa György rendszerbe, a Hartmann Schedel *Világkrónikájában* közölt legrégebbi ábrázolástól kezdve Buda és Pest történetének oly sok eseményét örökítik meg ezek a metszetek, rajzok és festmények, önálló művek vagy szöveg illusztrációk. Rózsa nyolc csoportba osztja a képeket a felvételi pont változásai szerint. Az egyes ábrázolásokat a legpontosabban leírja, műfajilag meghatározza, a megjelenés helyét, lelőhelyét közli és végül a vonatkozó irodalmat foglalja kimerítően össze.

A katalógus-részt — amelyet 96 képtábla egészít ki és illusztrál kitűnően — Rózsa György pompás bevezetővel látta el. Ebben a veduta műfajnak a reneszánsz valóság-közelségre törekvéséből való kialakulását vázolja fel. Ismerteti a műfaj történetét és magyar ábrázolások sajátosságait. Mindezt mutatók teszik használatra alkalmassá.

Jenei Ferenc